

דבריהם הם זיכרונם – תורת חכמי ישראל ביום פטירתם נתנאל אוירבך

י"ט תשרי

הרב אליהו מווילנה

חוקות הגויים

בתאריך י"ט בתשרי חל יום פטירתו של הרב אליהו מווילנה, הגר"א, שנפטר בתאריך זה בשנת תקנ"ח (1797). הרב היה פוסק, פרשן ומקובל¹ שהתמדתו הייתה לשם-דבר והוא מכונה בתואר 'הגאון'. הגר"א דגל בלימוד על-דרך הפשט ולא בדרך פלפול חריף, גישה שהקנתה לו היקף עצום בכל חלקי התורה.² הגר"א היה בעל חשיבה מקורית, ובשל כך פסק פעמים רבות כנגד הראשונים והשולחן ערוך על-פי הבנתו או על-פי שינוי גרסאות. הגר"א תמך בלימודי חול, כמדעים מדויקים ומדעי הטבע, כפי שמובא בשמו: "כפי מה שיחסר לאדם ידיעות משארי החוכמות, לעומת זה יחסר לו מאה ידות בחוכמת התורה",³ אך התנגד ללימודי הפילוסופיה.⁴ הגר"א תמך בעליה לארץ ישראל וההתיישבות בה, כחלק מהתגשמות חזון הגאולה. אף הוא ניסה לעלות ולא עלתה בידו, אך תלמידיו עלו בעליית תלמידי הגר"א.

בתורה נאסר לעשות כמעשי הגויים: "כְּמַעֲשֵׂה אֲרָץ מִצְרַיִם אֲשֶׁר יִשְׁבְּתָם בָּהּ לֹא תַעֲשׂוּ וּכְמַעֲשֵׂה אֲרָץ כְּנָעַן אֲשֶׁר אֲנִי מְבִיא אֲתֶכֶם שָׁמָּה לֹא תַעֲשׂוּ וּבְחֻקֵּיהֶם לֹא תִלְכוּ".⁵ מהי הכוונה שאין ללכת בחוקות הגויים, האם כל מעשה שעושים הגויים יש להימנע ממנו, או רק מעשים כאלו שהם עושים משום תיפלותם? הראשונים נחלקו על אלו גויים מדובר שאין לעשות כמעשיהם, האם על עובדי עבודה זרה⁶ או אף על כאלו שאין עובדים עבודה זרה?⁷ כמובן שלמחלוקת זו השפעה על אופי החוקים שנאסרו לנו, האם הם חוקי עבודה זרה דווקא⁸ או אף סתם חוקים שבעשייתם יש חשש הימשכות אחרי הגויים?⁹ הר"ן¹⁰ מחדש, שחוקים שאין בהם טעם נאסרו כי כל מהותם הוא לעבודה זרה, אך חוקים שיש בהם סיבה הגיונית מותרים לנו. בכך הוא מסביר את ההנהגה שהיו שורפים את כלי המלך לאחר מותו אף שגם הגויים עושים כן,¹¹ משום שיש לכך סיבה הגיונית של הנהגת כבוד המלך.

¹ לתיאור דרכו הקבלית, ראו: הרב חיים מוולאז'ין (הקדמה לספרא דצניעותא).

² חוט המשולש (סימן יז).

³ הרב ברוך בן יעקב שיק (הקדמה לספר אוקלידוס). ראו גם: פאת השולחן (הקדמה ד"ה ומצידה).

⁴ אבן שלמה (יא, ד ובהערה); ביאור הגר"א (ישעיה ב, ו); ביאור הגר"א (לשוי"ע יו"ד סימן קעט ס"ק יג).

⁵ ויקרא (יח, ג).

⁶ חינוך (מצווה רסב).

⁷ רמב"ם (הל' עבודה זרה פ"א ה"א).

⁸ תוספות (עבודה זרה יא ע"א; סנהדרין נב ע"ב ד"ה אלא); מאירי (עבודה זרה יא ע"א ד"ה שריפה; סנהדרין נב ע"ב

ד"ה אע"פ); יראים (סימן שיג); חינוך (מצווה רסב).

⁹ רמב"ם (ספר המצוות, לא-תעשה ל; הל' עבודה זרה פ"א ה"א); שו"ע (יו"ד סימן קעח סעיף א).

¹⁰ ר"ן (סנהדרין נב ע"ב ד"ה ורבנן; עבודה זרה ב ע"ב מדפי הר"ן ד"ה שורפין).

¹¹ עבודה זרה (יא ע"א).

דבריהם הם זיכרונם – תורת חכמי ישראל ביום פטירתם

נתנאל אוירבך

הבחנה זו התקבלה ע"י פוסקים שונים, כדוגמת הרב יצחק בר ששת,¹² שהתיר ללכת לבית הקברות במשך שבעת ימי האבלות, למרות שזה מנהג הגויים, אך כיון שיש בכך טעם לכבוד המת הדבר אפשרי ואינו בכלל חוקות הגויים. כמו"כ, הרב יוסף קולון¹³ התיר ללבוש בגד עימו הולכים הגויים הנושאים משרה המורה על כבוד וחשיבות, שלבישתו אינו בכלל חוקות הגויים משום שיש בלבישתו סיבה הגיונית של חשיבות וכבוד.

הוא חותם את דבריו בהסבר הגיוני העומד מאחורי שיטה זו :

שאם כן הוא שיצטרך הישראל לשנות מלבושיו ממלבושי הגויים... אם כן אין אדם צדיק בארץ ודור שכולו חייב הוא זה, שאין אדם בדור הזה שלא ילבש לבוש הדומים ללבוש זקניהם או ללבוש ילדיהן.

שיטה זו נפסקה להלכה בשולחן ערוך ובדברי הרמ"א.¹⁴

לאור הכרעה הלכתית זו, התיירו הפוסקים לקיים מנהגים שונים ששורשם אצל הגויים, זאת משום שיש סיבה וטעם הגיוני בעשייתם, כגון כניסה לבית-הכנסת בארצות המזרח ללא נעליים משום שיש בכך כבוד המקום;¹⁵ העמדת שעון מצלצל בבית-הכנסת שיש בכך סיבה לעמידה בזמני התפילה;¹⁶ העמדת מצבה על-גבי הקבר כפי שנהגו עשירי הגויים, שכן המטרה היא למנוע כניסת מי-גשמים והוצאת הנפטר מהקבר;¹⁷ היתר נשיאת הנפטר בעגלה למקום הקבורה שנמצא במרחק, אף שכן נהגו הגויים, מכל-מקום יש טעם וסיבה לדבר משום המרחק הרב וכובד המשא.¹⁸ לעומת שיטה זו, הגר"א¹⁹ דחה את דברי הר"ן וההשלכות העולות מדבריו, וטען שכל חוק ומנהג שנוהגים בו הגויים נאסר אף אם יש בהם טעם הגיוני.

השלכות שונות ממחלוקת זו, לדוגמה: הרמ"א²⁰ הביא את המנהג לקשט את בית-הכנסת בחג השבועות, למרות שגם הגויים עושים כן, כשיטתו שכל מנהג שיש בו היגיון מותר לעשותו גם כשהוא מנהג בו נהגו הגויים,²¹ ואכן יש היגיון במנהג זה כי בעצרת נידונים על פירות האילן,²² או שהעמדת אילני סרק בבית-הכנסת מסמלת שגם למי שאינו לומד תורה יש לו חלק בתורה.²³ אך לדעת הגר"א הדבר אסור כיון שגם הגויים עושים כן, אף שיש לכך טעם הגיוני.²⁴ בעבר נהגו קרובי משפחת הנפטר ללבוש בגדים שחורים בעת הלוויה.²⁵ פוסקים שונים²⁶ התיירו מנהג זה אף ששורשו במנהג הגויים, שכן יש בו טעם הגיוני להכנעת הלב וזיכרון האבלות. אך יש פוסקים²⁷ שאסרו זאת משום חוקות הגויים אף שיש לכך טעם.

¹² שו"ת הריב"ש (סימן קנח).

¹³ שו"ת מהרי"ק (סימן פח).

¹⁴ שולחן ערוך (יו"ד סימן קעח סעיף א).

¹⁵ שו"ת הרשב"ש (סימן רפה).

¹⁶ שו"ת כרך של רומי (סימן א).

¹⁷ שו"ת בית שלמה (יו"ד ח"ד סימן רכז).

¹⁸ שו"ת כתב סופר (יו"ד סימן קעה).

¹⁹ גר"א (הגהות לשו"ע יו"ד סימן קעח ס"ק ז).

²⁰ רמ"א (או"ח סימן תצד סעיף ג).

²¹ דברי שאול (יו"ד ח"ב סימן שמח סעיף א ד"ה והנה אעתיק); שו"ת אורח משפט (או"ח סימן לו).

²² מגן אברהם (או"ח סימן תצד ס"ק ה).

²³ חתם סופר (דרשות ח"ב מגלית רות ד"ה ויהי).

²⁴ חכמת אדם (שער איסור והיתר כלל פט סעיף א).

²⁵ מהרש"א (סוטה יג ע"א חידושי אגדות).

²⁶ הרב שלום שכנא צ'רניאק (חיים וברכה, שמחות עמוד תי אות כד); שו"ת יביע אומר (ח"ג יו"ד סימן כה).

²⁷ שו"ת ישכיל עבדי (ח"ו יו"ד סימן כח).

דבריהם הם זיכרונם – תורת חכמי ישראל ביום פטירתם

נתנאל אוירבך

כמו כן, מנהג הקמת אנדרטאות לזכר הנופלים היווה מחלוקת דומה, שכן לא נמצא כזה במנהגי ישראל, אלא הוא חוקות הגויים.²⁸ אך יש שהתירו²⁹ הקמת אנדרטאות זיכרון משום הטעם ההגיוני שבדבר, להעלות על נס את זכר הנופלים.

לאחר קום מדינת ישראל, עסקו הפוסקים בלגיטימיות ההלכתית של טקסי הלוויית חיילים שנפלו במלחמות ישראל, מנהגים הלכותיים מהגויים, כגון הנחת זר פרחים על הקבר ויריות למטחי כבוד.³⁰ יש פוסקים³¹ שאסרו מנהגים אלו, אף שיש בהם טעם והיגיון, שכן יש לצדד בדעת הגר"א האוסר את מנהגי הגויים אף שיש טעם במנהג. אך יש פוסקים³² שצידדו בדעת הרמ"א והתירו לקיים טקסים כאלו משום שיש לכך טעם וסיבה הגיונית לכבוד וזכר הנופלים. מנהג נוסף שהתחדש במדינת ישראל הוא עמידה בצפירה לזכר הנופלים במערכות ישראל ופעולות האביה וכן לזכר נרצחי השואה, מנהג ששורשו בחוקות הגויים - יש מי שכתב³³ שיש לחוש לשיטת הגר"א ולאסור זאת, על-אף ההיגיון שבדבר. ויש מי שהתיר³⁴ בטענה שמדובר על מנהג שיש בו סיבה וטעם הגיוני, שכן מצאנו ש"כל בעלי אומניות שבירושלם עומדים" לפני העולים לרגל.³⁵ מכך למד ה"ט"ז³⁶ ש"בכל דבר מצווה שאדם הולך ומתעסק בה יש לעמוד לפניו", וגם בלוויית הנפטר.³⁷

גם חגיגת בת-מצווה עלתה לדיון, שכן יש שטענו³⁸ שמדובר על חוקות הגויים שנהגו כך את 'חג הבגרות', אך המתירים³⁹ ביססו את טענתם על כך שיש סיבה וטעם הגיוני לחגיגת בת-מצווה להכנסתה של בת ישראל לחיבוב המצוות.

²⁸ מנחת אשר (ויקרא סימן לג אות ד).

²⁹ שו"ת מלמד להועיל (ח"ב יו"ד סימן קלט); שו"ת מנחת יצחק (ח"א סימן כט). בעניין איסור העמדת מצבה, ראו: שו"ת מנחת יצחק (ח"א סימן כט אות ג); הרב יצחק הרצוג (קובץ קול תורה, חוברת א אייר תש"ז, עמוד יז).

³⁰ ראו התייחסותו של הרב יצחק הרצוג (פסקים וכתבים, ח"ה סימן קטז) לטקס זיכרון לזאב זיבוטינסקי.

³¹ הרב בצלאל זולטי (נועם, כרך ב עמ' קסא-קע); שו"ת ישכיל עבדי (ח"ד יו"ד סימן כה); מנחת אשר (ויקרא סימן לג אות ד).

³² שו"ת שרידי אש (ח"ב סימן לט אות ל); שו"ת יביע אומר (ח"ג יו"ד סימן כד). ראו גם: כתר שם טוב (ח"א עמ' תרפא). עוד לפני קום המדינה, יש שאסרו הנחת זר פרחים על הקבר אך לא מטעם חוקות הגויים שכן יש בכך סיבה הגיונית, ראו: שו"ת מלמד להועיל (ח"ב יו"ד סימן קט).

³³ מנחת אשר (ויקרא סימן לג אות ד).

³⁴ שו"ת בני בני (ח"ב סימן ל); שו"ת באהלה של תורה (ח"א סימן כג).

³⁵ ביכורים (פ"ג מ"ג).

³⁶ ט"ז (יו"ד סימן שסא ס"ק ב).

³⁷ שולחן ערוך (יו"ד סימן שסא סעיף ד).

³⁸ שו"ת זקן אהרן (ח"א סימן ו). בדעת הרב משה פיינשטיין, ראו: שו"ת אגרות משה (או"ח ח"א סימן קד; או"ח ח"ב סימן צז; או"ח ח"ד סימן לו).

³⁹ שו"ת שרידי אש (ח"ב סימן לט).